“O‘TMISHDAN ERTAKLAR” QISSASIDA MA’NAVIY-AXLOQIY MUAMMOLARNING BADIIY TALQINI

Uskanov Kaxramon Xolikulovich
JDPU o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada Abdulla Qahhorning “O‘tmishdan ertaklar” qissasining o‘zbek adabiyotida tutgan o‘rni, qissadagi ma’naviy-axloqiy muammolarning badiiy talqini masalasi tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *Qissa janri, “O‘tmishdan ertaklar” qissasi, badiiy asar mavzusi va g‘oyasi, ma’naviy-axloqiy muammolar.*

Abdulla Qahhorning “O‘tmishdan ertaklar” qissasi o‘zbek adabiyotida katta voqea bo‘ldi. Bugungi kitobxonga, ayniqsa yosh avlodga qissadagi voqealar cho‘pchakdek ko‘rinishi mumkin. Bu haqda yozuvchining o‘zi ham yarim hazil-yarim chin qilib aytib o‘tgan. “…o‘z ko‘zim bilan ko‘rganlarimni, kechirganlarimni, o‘tmish hayot lavhalaridan esimda qolganlarini qalamga olgim kelib qoldi. Kitobning gazeta va jurnallarida bosilib chiqqan ayrim parchalarini o‘qigan bir tanqidchimiz halitdan g‘ashlik qilib, “Juda zulmat-ku, kitob o‘quvchida juda og‘ir taassurot qoldirmasmikan?” deb qoldi. Bu tanqidchi 30-yilda tug‘ilgan, undan keyin tug‘ilgan yoshlar, shubhasiz, bu mulohazani keskinroq aytishini ham bilaman. Men kitobni “O‘tmishdan lavhalar” deb atamoqchi edim, shularning ham ko‘ngli to‘lsin, kitobni “O‘tmishdan ertaklar” deb atay qolay”[1]. Ko‘rinib turibdiki, asar voqealarining hammasi hayotdan olingan, qissada xalqimizning o‘tmishdagi turmushi, ayanchli qismati, tengsizlik va nohaqliklar g‘oyat aniq tasvirlangan.

“O‘tmishdan ertaklar” qissasida “hikoyachi” obrazida namoyon bo‘lgan yosh bolakay Abdullaning xarakterini shakllanishida otasining ta’siri katta bo‘lgan. Unga ilk savodni otasi bergan, kitobga havasni ham otasi o‘rgatgan. Har kuni ishdan keyin uydagilarga qiziq kitoblar – har xil jangnomalar, “Dalli va Muxtor”, “Bahori donish”, “Bobo Ravshan” kabi asarlarni o‘qib bergan.

Usta Abduqahhor oilasini tebratish ilinjida shaharma-shahar, qishloqma-qishloq ko‘chib yurgan. Onasi Rohatoy Abdulladan oldin va keyin tuqqan sakkiz nafar bolasini qora yer bag‘riga berib, yurak oldirib qo‘ygani uchun bu o‘g‘lini yer-u ko‘kka ishonmay, ko‘z o‘ngidan bir qadam ham jildirgani qo‘ymay, avaylab o‘stiradi. Biroq oilaning bu yolg‘iz farzandi ko‘z ochib, esini tanib, turmushning hadsiz xo‘rlik, shafqatsizliklarini ko‘radi. Bir qishloqda bolalarga endi qo‘shilib, o‘rtoq orttirganida, boshqa qishloqqa ko‘chib, yana “ko‘chmanchining bolasi”, “kelgindi”, “musofir” bo‘lib qolar edi. Bu haqda Abdulla Qahhor o‘zining tarjimayi holida shunday eslaydi: “- Bu gaplar qattiq haqorat yo‘sinida aytilar edi, bir kuni kechqurun mahalla bolalari ilonni ko‘rgan chumchuqday atrofimda chug‘urlashib turganda, kuzatib turgan bir mo‘ysafid menga rahm qilgan.bo‘lib: “Qo‘yinglar, bolalar, tegmanglar, kelgindi bo‘lsa o‘zi bo‘libdimi, xudo qilgan”, - dedi. Mo‘ysafidning bu gapi menga bolalarning ta’nasidan ham qattiqroq tegdi, uzoq yillar dilimda cho‘kib yotdi”.

Darbadar, ko‘chmanchi hayot, tahqir-u nadomatalar go‘dak ko‘ngliga og‘ir botadi. Onasi uni avaylab yoki o‘zi tez-tez kasal bo‘lgani uchun ro‘zg‘or ishi bo‘yniga tushib ko‘pam ko‘chaga chiqavermagani, muqim bir joyda turmay, har yerga ko‘chaverganlari uchun ham hech bir yaqin o‘rtoq topolmay, hech kim u bilan gaplashmagani uchun indamas bo‘lib qoladi. Uyda unga “indamas”, “ichimdan top” deb dashnom beradigan bo‘lishadi. Bunaqa ta’na-dashnomlar uni battar “soqov” qilar, bu murg‘ak ozordiyda qalb endi “indamas” degan ta’nadan qutulish uchun odamlardan, xatto o‘z onasidan ham mumkin qadar qochadigan bo‘lib qoladi.

Faqat shulargina emas, qo‘li qisqalik, yo‘qchilik tufayli oilada yuz beradigan dilsiyohliklar, odam bolasi dosh berishi mumkin bo‘lmagan nochor turmush sharoitlari, qo‘ni qo‘shnilar, odamlar orasidagi dag‘al, beshafqat munosabatlar, yurtda avj olgan jaholat, uning har qadamdagi ham kulguli, ham mudhish oqibatlari, biri-biridan ayanchli, fojiiy sarguzashtlar – Abdulla dunyoga kelib

ana shunday muhit, sharoitda esini taniydi. Biroq shularga qaramay u ilmni qadriga yetadigan, intiluvchan bola bo‘lib ulg‘ayadi.

Akasi usta Abdurahmonga ergashib Qo‘qon shahriga ko‘chib kelgan, ota kasbi temirchilik bilan shug‘ullangan usta Abduqahhor oriyatli, savodli, mehribon, oilaparvar, mehnatkash, qo‘li qisqa bo‘lishiga, darbadar hayot kechirishiga qaramay o‘ziga xos mag‘rur, nazari to‘q, insonlik sha’nini baland tutadigan tadbirkor odam bo‘ladi.

Bir joyda qo‘nim topolmay, qishloqma-qishloq ko‘chib, azondan kechgacha ter to‘kib ishlab, tinimsiz temir taqillatib, kichkina xonadon dasturxonini to‘kin qilolmay, armonda yurgan omadsiz ota oilasi uchun hamma narsaga tayyor turadi. Sakkizta bolasini qora yer bag‘riga berib, o‘jar qaynona dag‘dag‘alari, darbadar hayot mashaqqatlari tufayli ozib-to‘zib ketgan munis ayolini asrab-avaylashga harakat qiladi. Puli bo‘lmaganida ham do‘stlaridan qarz olib uni kasalxonada davolatadi. Bu o‘sha vaqtlarda aholining nochor turmush sharoiti, ayollarning o‘rni yo‘q, ularga past nazar bilan qaralgan davr uchun noyob, ancha-muncha odam qila olmaydigan hodisa edi.

Haqiqatgo‘yligi tufayli ko‘p joylarda muqim qololmaydi. O‘ziga hamma joydan dushman orttirib olaveradi. Buning oqibati o‘laroq oilasi bilan bir joyda qo‘nim topolmay, darbadar hayot kechirishga majbur bo‘ladi. Bundan o‘zining ham qalbi larzaga keladi. Bolalaridan ayriladi, ularni bir joyga emas, turli qishloqlarga tashlab ketishga majbur bo‘ladi. Yangiliklarga qiziqqanligi tufayli velosiped, tikuv mashinasini olganligini ham odamlar ko‘ra olmaydi. Ayolining kasalligi uchun uning piyoda emas izvoshda olib kelganlligini ham odamlar boshqacha tushunadi. Bularning barcha-barchasi uning o‘zgarishiga olib keladi. Temirchi Abduqahhorning johillar zulmiga qarshi chiqishi – bid’atga berilgan ayollarga azoyimxonlik qilib ularga dam solishi, raqibi Valixon so‘figa eshakning miyasini yedirib, jinniga aylanishini kutishi, nihoyat shogirdi bilan uni “chirog‘poya” qilishi; o‘g‘li og‘riganda Allohga, aziz-avliyolarga qilgan ibodatlari ijobat bo‘lmay, go‘dak joni uzilganida alam, jahl ustida aziz-avliyolarni bo‘ralab so‘kishi, telba holatda tokchada turgan Qur’onni tepib yuborishi, begunoh buzoqni chavaqlab tashlashi – bu johil, mudhish ijtimoiy muhitga munosib isyon, behuda, ma’nisiz xatti-harakatlardir.

Onasining ham hadsiz qiyinchiliklarga uchrashi, bu azob-uqubatlarga dosh beraman deb “avrak” holatiga kelib qolishi - yosh bolaning qalbida o‘gir tuyg‘ularni uyg‘otadi. Onasining tug‘ruq vaqtidagi holatini ko‘raylik. U vaqtlarda shikfokorga murojaat qilish degan gap hech kimning hayoliga kelmagan. Qo‘shnilardan qari bir ayol doyalik qilavergan. Uning bu borada savodi bormi-yo‘qmi hech kim so‘ramagan ham. Ayoliga tuzuk yordam berolmagan doya ayol, bu holatdan yuragi ezilib, qiynalib ketgan nochor ota yosh bolaning duosiga umid bog‘lashadi. Xayriyatki, onaga hech narsa qilmaydi. Uning bu ko‘rganlari o‘sha davr uchun oddiy bir hodisa edi. Uning butun bir fojiasi ham mana shunday qashshoq, jaholatda umr kechiradigan odamlar uchun oddiy voqea ekanligidadir. Biroq gap faqat shundan iborat emas, insonning hayot-mamot holatini, uning nihoyatda og‘ir turmush sharoitidagi nochor ahvolini, o‘limga mahkum qilib qo‘yilganligini tushunib yetmaslik – yurtdagi ilmsizlik, beparvolikning oqibati ekanligi ayanchli. Besh yashar bolaning onasidan ajralib yetim qolishi o‘sha davr sharoitida hech gap emas. Bu judolik natijasida yuz berishi mumkin bo‘lgan butun daxshatlarni va buning oqibatlarini o‘ylashning o‘zi daxshat.

“Oila tabiatning shoh asarlaridan biridir”, - degan edi amerikalik faylasuf Jorj Santayana. Oila har qanday buyuk va xayrli ishlarning ham doyasi, yomonliklarning ham uyasi bo‘lishi mumkin. Hamma gap oila atalmish muqaddas dargohga qay mezonlar asosida qarashga, munosabatda bo‘lishga bog‘liq. Shu ma’noda, Prezidentimiz Islom Karimov alohida ta’kidlaganidek, kelajak nasllar taqdiriga kuchli ta’sir ko‘rsatadigan tarbiya maskani sifatida qabul qilamiz. Zero, har bir oila mustahkam va sog‘lom bo‘lmog‘i lozim.

Hech bir kishi tap-tayyor holda, ya’ni keragicha shakllangan holda dunyoga kelmaydi, uning shakllanishida, odamlar bilan munosabatida, odob axloqiga oilasida ko‘rgan tarbiyasiga qarab baho beradilar. Farzand tarbiyasining shakllanishida otaning o‘rni beqiyosdir. “Bolalarning murg‘ak qalbiga hech bir narsa ibratdek kuchli ta’sir etmaydi. Barcha ibratlar ichida esa ota-ona ibratidan ko‘ra chuqurroq va mustahkamroq o‘rin oladigan ibrat yo‘q”[2] (N.I.Novikov).

“O‘tmishdan ertaklar” qissasidagi usta Abdurahmonning oilasidagi muhit, farzandlarga bo‘lgan ikki xil munosabat, ma’naviyatsizlik oilani parokandalikka olib keladi. Oilaning kattalari,

o‘zi onasi, tarbiyaga muhtoj bo‘ladi. Ularning tarbiyasizliklari oqibatida yosh qizi Sarviniso fojiali o‘lim topadi, bir ayol va qizining hayotini barbod qiladilar. O‘g‘li G‘afforjon esa injiq, tentak, gumroh bo‘lib voyaga yetadi. “O‘z o‘g‘lini hech bir foydali ishga o‘rgatmagan odam o‘g‘rini tarbiyalayotgan bo‘ladi”[3] (T.Fuller). O‘g‘lini tantiq bo‘lib voyaga yetayotganligini bilsa ham, uni o‘z izmida yuradigan, mute, fikrlashi past qilib tarbiyalaydi.

Nabiralar bobo-buvilarini qanchalik yaxshi ko‘radilar, ularni e’zozlaydilar. Ammo yozuvchi buvisini juda yomon ko‘rgan, bunga talay sabablari ham bo‘lgan, albatta. Kampir bilan yashagan vaqtlarini adib “Kunlar g‘urbat bilan boshlanib, g‘urbat bilan tugar edi”, - deya eslaydi.

Kelinlariga quldek muomalada bo‘lishi, ularning nafsoniyatiga tegib har xil tuxmatlar qilib, ko‘nglini og‘ritishi, usiz ham kasal keliniga chillaning o‘rtasida, yana qor yog‘ib turanda ham uni qor kurashga majbur qilishi, hattoki nabirasining o‘limini ham oddiy qabul qilishi, bid’adga o‘ta berilganligi, din haqida noto‘g‘ri tasavvurga ega bo‘lishiga qaramay, nabiralarini ham har xil bo‘lmag‘ur gaplar bilan ularni qo‘rqitib, ularda qo‘rquvni shakllantirishi, hali go‘dak nabirasini savalatishi - ayol kishining bu qadar johilligi kishini g‘azabini qo‘zg‘aydi. Unga nisbatan yomon tuyg‘ularni uyg‘otadi.

Sarvinisoning ayanchli taqdiri o‘quvchilar qalbini larzaga soladi. Hali endi o‘n oltiga to‘lgan, hayotdan ko‘p narsalarni orzu qilgan yosh qiz badjahl, johil otaning qo‘lida nobud bo‘ladi. Uning birdan bir orzusi erkinlik bo‘ladi, ammo eskilik sarqitlari, badfe’l otasining istagi tufayli yosh gul ochilmay so‘ladi.

Onasining og‘ir ahvoli, otasining uni tushunmasligi, ko‘ngli bo‘lmagan insonga turmushga chiqishga majbur qilishi - bularning barchasidan u charchagan rangi zahil, ozg‘in bo‘lib ketadi. Hayotda oddiy, sodda, samimiy, mehribon o‘zbek qizi otasi tomonidan urib o‘ldirib qo‘yilganda ham bunga hech kim hech narsa demaydi, aksincha bu ishni yaqin kishilari “yopti-yopti” qilishga urinadilar. Go‘yo bunday qiz bo‘lmagan, bo‘lgan taqdirda ham tasodifiy o‘lim bilan olamdan o‘tganday, hamma odatdagicha qabul qiladi. Ma’lum vaqt o‘tgandan keyin esa, qotil ota boshqa birovga uylanib, hech narsa bo‘lmaganday yashayveradi. Vijdon azobi uni qiynamaydi.

Jaholat hukm surgan sharoitda umr kechirgan, boshiga musibat tushgan, qo‘li qisqa, qashshoq bir oilaning nochor ahvolini, fojiali qismatini butun keskinligi bilan ko‘rsatishga muvaffaq bo‘lgan. Bunday qismatga duchor bo‘lgan, jamiyatdan ozor chekkan yana qanchadan-qancha oilalar borligini aytmasa ham bo‘ladi. Ularning mana shunday ayanchli taqdiri yozuvchini befarq qoldirmagan.

Xulosa qilib aytganda, “O‘tmishdan ertakalar” qissasidagi hikoyalarning har biri alohida bir syujetga ega. Ularda inson sha’ni, qadri bilan bog‘liq alamli o‘y-tuyg‘ular, jaholatga qarshi isyon sabablari hayotiy omillarga tayanadi, ya’ni undagi voqealar real hayotda ro‘y bergan. Yozuvchi mehnatkashlar hayotiga oid bir-biridan ayanchli, bir-biridan daxshatli lavhalar keltiradi. “O‘tmishdan ertaklar”ning o‘ziga xos badiiy xususiyatlari, hayot hodisalariga yondashish, tasvirlash, ularni tadqiq etish yo‘llari o‘zbek adabiyatida yaratilgan qissalardan tubdan farq qiladi. Hech qaysi qissada hayotning mudhish manzalari bu qadar shafqatsizlik bilan ifoda etilgan emas. Yozuvchi haqiqat oldida hatto o‘z yaqinlarini ham ayamaydi. Bu jihatdan “O‘tmishdan ertaklar” XX asr jahon yangi adabiyotining noyob badiiy durdonalari qatoridan o‘rin olishga haqlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Abdulla Qahhor. “O‘tmishdan ertaklar” T:. Sharq nashryoti. 2007. 208 b. 14-bet.
2.Воронцов Вл. «Тафаккур гулшани». Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва саньат нашрёти, 1981.– 584 б.410б
3.Воронцов Вл. «Тафаккур гулшани». Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва саньат нашрёти, 1981. 415 б.